

AZ ÉLELMISZERGAZDASÁG SZERKEZETÉNEK ÉS TERMELÉKENYSÉGÉNEK TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI AZ EU-BAN

REGIONAL DIFFERENCES IN STRUCTURE AND PRODUCTIVITY OF THE AGRO-INDUSTRY SECTOR IN THE EU

DR. CSONKA ARNOLD egyetemi adjunktus
KISS MARIANNA egyetemi hallgató
Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

The structural differences within the food chains of EU-members are the most important sources of tensions on the centrally controlled, single EU-food market. Because these differences, the food chain actors are continuously forced to winner-loser situation during the free capital and commodity flow within the Union. It is very important for the farmers and the manufacturers of peripheral regions, to knowing their own economic positions. There is also needed provide development strategies, which may help moderating the inequality of competition. We introduce the structural differences by use of statistical data series (maintained by Eurostat). Our recommendations provide market-oriented adaptation strategies, which are based on voluntary cooperation of food chain actors. Further development of these strategies may assist in formation and operation of successful horizontal and vertical cooperations in the food chains.

1. Bevezetés

Az élelmiszergazdaság nemzetgazdasági jelentősége kétségkívül átalakult az elmúlt években, évtizedekben. A GDP-ben, foglalkoztatásban betöltött szerepe, aránya alapján nem sorolható Magyarország kiemelkedő, húzóágazatai közé. Számos szempont van azonban, amelyek mégis stratégiai jelentőségűvé teszik az ágazatot. Néhány ilyen szempontot idézünk Tóth és Garay munkájából:¹

- Stratégiai fontosságú lenne a vidéki foglalkoztatás színvonalának nagymértékű javítása.
- A helyi termelés fokozottabb támogatásával, az önkormányzati szervezetek tevékenységének bővítésével, valamint az élőkommunikációs ágazatok (lásd: zöldség-, gyümölcs-ágazat) preferálásával nem csupán a foglalkoztatás bővítés mint kiemelt kormányzati célkitűzés valósulna meg, hanem az erodált mezőgazdasági teljesítmény is javítható lenne.
- rendszerváltás egy atomizált, szervezetlen, elaprózott birtokstruktúrát eredményezett Magyarországon, amely nem tud versenyképes lenni. A rendszerváltozást követően a gazdasági környezet jelentős mértékű átalakulása, s ezzel összefüggésben az értékesítési lehetőségek és feltételek gyakori és hektikus változásai mind az alapanyagot előállító mezőgazdaságot, mind pedig az alapanyagokat feldolgozó élelmiszeripart nehéz helyzetbe hozták.

Jelenleg a magyar élelmiszergazdaság rendkívül kiélezett helyzetben, korábbi pozícióból az elmúlt tíz évben jelentős veszteségeket szenvedve, minimális jövedelmezőséggel működik.² A következő időszak gazdaságfejlesztési forrásainak, programjainak sikeres felhasználásához ismernünk kell mindazon adottságainkat, körülményeinket, amelyek meghatározhatják a 2020-ig tartó időszak eredményét.

2. Célkitűzés, adatbázis és módszerek

Tanulmányunk célja, hogy a hazai élelmiszergazdaság nemzetgazdasági szinten értelmezhető strukturális és termelékenységi jellemzőit összevessük az EU-tagállamokéval, és megállapítsuk a szükséges változtatási irányokat.

Cikkünkben az Eurostat gazdaságszerkezeti összeírásának, a mezőgazdasági számlák rendszerének, a tesztüzemi rendszernek, továbbá az ipari vállalatok szerkezeti adatbázisának adataival dolgoztunk. E nyilvános adatbázisok utolsó közölt évei 2010–2012 közötti időszakra vonatkoznak. Ennek megfelelően, a közölt eredmények ezen évek tényadatait tartalmazzák, amelyek azonban a 2013-as gazdaságszerkezeti összeírás előzetes adatai szerint lényegesen nem változtak. Az adatokat egyszerű statisztikai módszerekkel (vizsorszám számítás, átlagok, szórás, korreláció- és regresszióelemzés).³

A termelékenység vizsgálatát a tanulmányban a munkatermelékenység elemzésére korlátoztuk, ami az élelmiszergazdasági vállalkozások egyik legfontosabb termelékenységi mutatója.⁴

3. A mezőgazdaság szerkezeti és termelékenységi különbségei országonként

Az egyes tagállamok szerkezeti különbségeit a mezőgazdasági üzemek gazdasági méretkategóriák szerinti megoszlása alapján elemeztük. Az Eurostat szabadon elérhető statisztikai adatbázisa 12 gazdasági méretkategóriát különböztet meg. A mezőgazdasági szerkezetet két módon vizsgáltuk:

- i. országonként meghatároztuk a mezőgazdasági üzemek méretkategóriánkénti megoszlásának relatív szórását, amely kifejezi, hogy egy országban az üzemek méretkategóriánkénti tényleges megoszlása milyen mértékben tér el az egyenletes megoszlástól;
- ii. a 12 méretkategóriát négy aggregált (2000 euró alatti, 2000–14 999 euró közötti, 15 000–99 999 euró között és 100 000 vagy a feletti SO) kategóriába vontuk össze, majd országonként meghatároztuk az üzemek kategóriánkénti megoszlását.

Az így meghatározott megoszlást és a relatív szórást az 1. táblázat tartalmazza, a relatív szórás szerinti csökkenő sorrendbe rendezve. Látható, hogy a legkiegyenlítetlenebb gazdaságszerkezet azokban az országokban van, ahol az üzemek túlnyomó többsége 2000 euró alatti standard kibocsátással rendelkezik, és az üzemek mindössze 1–6 százalékanak standard kibocsátása haladja meg a 15 000 eurót. Magyarország ebbe a csoportba tartozik, ezen belül is Romániával és Bulgáriával mutatja a legközelebbi rokonságot az üzemszerkezete.

A közvetlen versenytársaink közül Szlovákia, Lengyelország és Csehország is lényegesen kiegyenlítettebb üzemszerkezettel rendelkezik hazánknál. Mindhárom ország esetében

lényegesen kisebb a 2000 euró SO alatti üzemek aránya, ugyanakkor jóval magasabb a 2000 és 99 999 euró közötti méretkategóriába tartozóké. Általánosságban elmondható, hogy az EU tagállamok többségében ez utóbbi, közép kategóriába sorolható az üzemek 60–80 százaléka, míg a két szélső kategória között eltérő módon oszlik meg az üzemek fennmaradó hányada. Magyarországon, és a hozzá hasonló szerkezettel bíró országokban a közép méretű üzemek aránya a teljes sokaság harmadát sem éri el.

1. táblázat. A mezőgazdasági vállalkozások gazdasági méret szerinti megoszlása, valamint a megoszlás relatív szórása az EU-28 országokban (2010)

Table 1. Distribution of agricultural holdings by economic size (SO) and its relative standard deviation in the EU-28 countries (2010)

Ország	Gazdasági méretkategória (SO)				Relatív szórás (12 kategória)
	2000 EUR alatti	2000–14 999 EUR	15 000–99 999 EUR	100 000 EUR feletti	
Románia	72,98	25,76	1,09	0,17	229,88
Bulgária	68,86	26,53	3,61	1,01	223,29
Magyarország	65,64	28,23	5,10	1,04	200,20
Ciprus	57,03	32,73	8,29	1,96	180,32
Litvánia	50,00	42,97	6,23	0,81	163,68
Lettország	56,24	35,50	6,99	1,28	151,42
Málta	65,84	25,14	7,50	1,60	140,22
Horvátország	38,36	50,37	10,52	0,75	135,13
Portugália	39,06	47,62	10,56	2,75	133,17
Szlovákia	32,05	50,53	9,89	7,52	118,08
Görögország	33,33	51,37	14,68	0,63	117,66
Szlovénia	21,02	62,18	15,58	1,21	108,62
Lengyelország	32,22	50,42	16,14	1,22	106,38
Olaszország	31,98	41,78	20,78	5,47	97,35
Luxemburg	0,91	19,55	34,09	45,91	93,28
Észtország	43,86	37,94	13,67	4,59	89,08
Belgium	3,50	17,27	30,85	48,38	79,94
Hollandia	0,25	20,78	25,12	53,84	78,67
Spanyolország	23,10	45,61	24,68	6,62	76,26
Németország	0,53	23,46	40,95	35,07	75,33
Írország	12,81	48,60	31,37	7,22	73,41
Franciaország	8,50	22,58	37,86	31,07	69,25
Ausztria	14,02	36,30	40,11	9,56	64,73
Finnország	6,84	42,88	36,81	13,48	63,61
Svédország	11,13	48,02	28,23	12,63	59,02
Csehország	6,47	44,05	31,58	17,94	55,50
Dánia	4,82	25,53	38,60	31,09	51,17
Egyesült Királyság	9,68	32,31	33,90	24,11	43,27

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás

A szerkezeti egyenlőtlenség egy országon belül is jelentősen differenciált szakágazonként. Magyarországon pl. a specializált sertéstartó üzemek esetében a megoszlás relatív szórása 278%, gyümölcstermesztő üzemek körében 260%, míg a kertészetek esetében 84%, a tejtermelő üzemeknél pedig 75% ez a mutató.

A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy a szerkezeti különbségek milyen hatást gyakorolnak a mezőgazdaságban lekötött munkaerő termelékenységére és jövedelmezőségére. A relatív szórás és a munkatermelékenység közötti közepesen szoros ($r = 0,7335$) kapcsolatot az 1. ábra mutatja, nagyított szimbólummal jelölve Magyarországot. Látható, hogy a két változó között hatványos kapcsolat áll fenn.

1. ábra. Az EU-28 országok gazdaságszerkezete és a munkatermelékenysége közötti kapcsolat

Figure 1. Correlation between farm structure and labour productivity in the EU

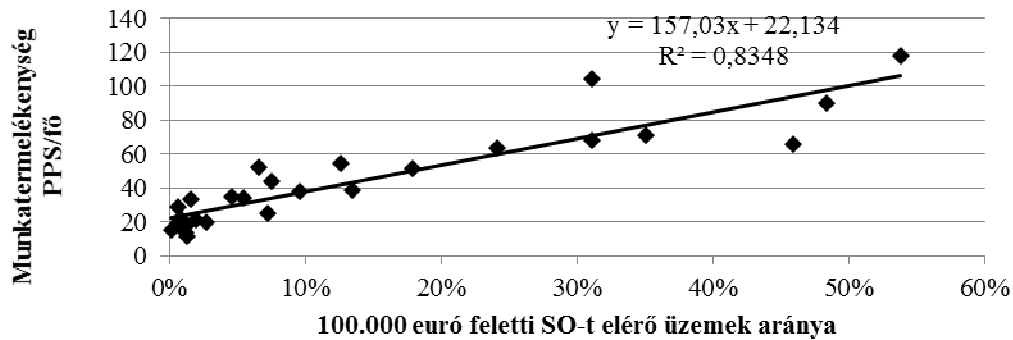
Forrás: saját szerkesztés

Ennél jóval erősebb a 100 000 euró feletti gazdasági méretkategóriába sorolható üzemek arányának termelékenységre gyakorolt hatása. Egy adott ország PPS/főben kifejezett munkatermelékenységi mutatóját ez az arány 83,48% százalékban határozza meg, pozitív irányban (l. 2. ábra). Ez egy rendkívül erős, közel determinisztikus kapcsolatot jelent a két változó között. Azt tapasztaljuk tehát, hogy a munkatermelékenység szempontjából az üzemek méretkategóriák közötti eloszlásának egyenletességénél lényegesen fontosabb tényező a 100.000 euró feletti standard kibocsátást elérő üzemek aránya. A termelékenységen keresztül ez a üzemméret a munkaegységre vetített nettó jövedelmezőséget is számottevően, 55%-ban befolyásolja.

Alapvető nemzetgazdasági érdeknek tűnik tehát, hogy Magyarországon is egyre nagyobb arányt képviseljenek az ebbe a kategóriába tartozó üzemek. A magyar mezőgazdaságban a munkatermelékenység –és jövedelmezőség fokozásának egyik alapfeltétele az üzemszerkezet radikális elmozdulása a nagyobb méretkategóriák irányába. Itt jegyezzük meg, hogy a szóban forgó, minimálisan 100 000 euro SO méret még messze nem a nagyüzemi kategóriát jelenti. A méretkategória üzemeinek átlagos mezőgazdasági területe Belgiumban 50 ha, Dániában 150 ha, Németországban 120 ha, Lengyelországban 166 ha. Más kérdés, hogy a közép-kelet-európai, a balkéni és balti régiók országainak nagy részében ezt a szegmenst a nagyüzemek uralják, így az átlagos üzemméret 400–700 ha körül mozog. Ugyanez a sajátosság mondható el az átlagos éves munkaerő egység tekintetében is. A nagyüzemek tehát a centrumban lévő országokhoz képest felülreprezentáltak a periféria országokban. Az üzemméret nagyobb méretkategóriák felé való elmozdítása a hazai viszonyok között a verseny- és életképes kisüzemek, családi gazdaságok fejlesztésén keresztül lenne célszerű. Amennyiben megmarad nagyüzemi dominanciája a szegmensben, az a termelékenységi versenyhátrányunk konzerválását fogja magával hozni.

2. ábra. A 100 000 euró feletti méretkategóriájú üzemek arányának hatása a munkatermelékenységre

Figure 2. The effect of the holdings with SO above 100.000 EUR ont he labour productivity

Forrás: saját szerkesztés

További aktuális kérdés, hogy fenntartható cél-e a termelékenység növelése. A társadalmi-gazdasági szféra egészében, így az élelmiszergazdaságban is folyamatosan felmerülnek azok az alternatív gazdasági filozófiák és irányzatok, amelyek a profitmotívumot, így pl. az ehhez kapcsolódó termelékenységi elvárásokat is radikálisan szembe állítják a fenntartható fejlődéssel. Ezt igazolják a 2005–2013 közötti mezőgazdasági munkaerő és kibocsátási adatok is. Az adatok vizsgálata alapján kijelenthető, hogy ebben az időszakban egy ország mezőgazdasági munkatermelékenységének egységnyi növekedése az adott ország mezőgazdasági munkaerő mennyiségének 0,36 egységnyi csökkenését okozza. A két változó közötti kapcsolat meglehetősen szoros, $r = 0,8252$. A termelékenység növekedése tehát a mezőgazdaságban a munkaerő-állomány csökkenését idézi elő, amelyet azonban a másik oldalon a munkabérek növekedése, illetve a farm jövedelmek javulása kompenzálhatnak.

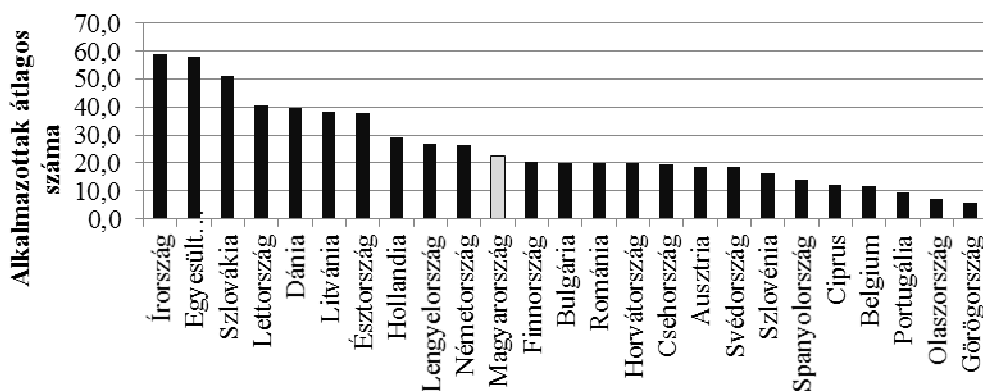
4. Az élelmiszeripar szerkezeti és termelékenységi különbségei országonként

Az EU-n belül szintén lényeges különbségek vannak az élelmiszeripari vállalkozások szerkezetében. Ezeket a különbségeket részletesen nem taglaljuk. A 3. ábrán egyik mutatószámát, az egy vállalkozásra jutó alkalmazottak átlagos számát ismertetjük. E mutató tekintetében Magyarország a középmezőnyben helyezkedik el, vállalkozásonként átlagosan 22,3 alkalmazottal. A két legnagyobb átlagos alkalmazotti létszám Írországra (58,8) és az Egyesült Királyságra jellemző. A legkisebb átlagos alkalmazotti létszám Görögország, Olaszország, Portugália és Belgium élelmiszeripari vállalkozásaiban dolgozik.

Az ábra is jól érzékelteti, hogy – ahogy azt a mezőgazdaság esetében is láthattuk – az EU élelmiszeriparában is jelentős különbségek tapasztalhatók a vállalkozások átlagos méretét illetően. A közvetlen versenytárs országok közül Szlovákia és Lengyelország élelmiszeripara rendelkezik Magyarországnál számottevően nagyobb átlagos alkalmazotti létszámmal.

3. ábra. Egy vállalkozásra jutó alkalmazottak átlagos száma (2012)

Figure 3. Number of persons employed per enterprise

Forrás: saját szerkesztés

A termelékenységet két mutató alapján vizsgáljuk: az egy alkalmazottra jutó bruttó hozzáadott érték, illetve az átlagos személyi jellegű költségekre jutó hozzáadott érték alapján. A két mutató országonkénti értékeit a 2. táblázat tartalmazza. A termelékenységet illetően egyértelműen kiemelkedik Írország az Európai Unió országai közül, mindkét mutató alapján. Az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték tekintetében Írországot nagyjából azonos adattal Dánia, az Egyesült Királyság, valamint a méret szerinti rangsor túlsó végén elhelyezkedő Belgium követi. Ez rámutat arra, hogy a magas termelékenység nem kizárólag méretgazdaságossági kérdés. Magyarország a rangsor alsó felén található, csak Szlovákiát, Lettországot, Litvániát, Romániát és Bulgáriát megelőzve. Szlovákia meglehetősen hátul helyezkedik el, ami szintén relativizálja a méretgazdaságosság elsőbbségét a termelékenységben. Magyarország és a környező régió országainak munkatermelékenysége tehát meglehetősen alacsony, miközben jelentős élelmiszer árszínvonal különbség nincs az EU-átlagához képest.

A táblázat második oszlopában található, egy euró személyi jellegű ráfordításra vetített hozzáadott érték tekintetében sem jobb Magyarország versenyképessége. E mutatóban szintén Írország emelkedik ki. A képzeletbeli dobogó második és harmadik fokán Bulgária, illetve Románia áll. Magyarország a középmezőny elején, a 10. helyen áll ebben a rangsorban. Ez a sorrend rámutat arra, hogy Magyarország számára egyre kevésbé lehet kitörési pont az olcsó munkaerőre alapozott versenyelőny. Úgy vagyunk kifejezetten gyengék az egy főre vetített termelékenységet illetően, hogy eközben Románia és Bulgária humántőkájének „olcsóságával” sem vagyunk képesek versenyezni.

A következő időszakban egyre nagyobbá fog válni a nyomás, hogy Magyarország élelmiszeripara újra megtalálja pozícióját az EU-n belüli munkamegosztásban. Hosszú távon az egyedüli kitörési pont a munkaerő termelékenység növelése oly módon, hogy e közben ne csökkenjen az élelmiszeripari szektor munkahely teremtő és –megtartó képessége. E kettős cél megvalósítása kizárólag innováció orientált, technológiai, termék-, valamint szervezeti újítások iránt egyaránt nyitott vállalkozások lesznek képesek.

2. táblázat. Az élelmiszeripar termelékenységi mutatói az Európai Unió országaiban (2012)

Table 2. Productivity indicators of the food industry in the EU countries

Ország	Bruttó hozzáadott érték (euro/fő)	Bruttó hozzáadott érték (euró/szem.jell.ráf.)
Írország	134,9	315,1
Dánia	63,4	138,8
Lengyelország	18,8	188,7
Csehország	18,6	159,1
Horvátország	17,5	154,3
Észtország	16,4	153,9
Magyarország	16,0	157,5
Szlovákia	14,1	142,0
Lettország	12,5	168,6
Litvánia	10,1	130,1
Románia	9,8	206,5
Bulgária	6,4	216,2

Forrás: saját szerkesztés

5. Összefoglalás és következtetések

Magyarország élelmiszeripara a 21. század második évtizedébe rendkívül kedvezőtlen szerkezettel, elaprózódott struktúrákkal és komoly versenyhátrányokkal lépett be. E problémák lényegében ma is fenn állnak. A mezőgazdasági üzemek mindössze 1 százaléka éri el azt a kritikus gazdasági méretet, amely a nemzetgazdasági szinten értelmezett munkatermelékenység számottevő javítását lehetővé teszi. A fejlesztési források és programok egyik fő motívuma ennek az arálynak növelése kell legyen oly módon, hogy a családi gazdaság léptékű középüzemek száma növekedjen. A megfelelő technológiai-műszaki színvonalon működő családi gazdaságok tényerése kiegyensúlyozottabb és egészségesebb versenyhelyzetet teremt, megteremtve a feltételeit a kölcsönösen előnyös kooperációk létrejöttének.

Az élelmiszeripari vállalkozások átlagmérete összességében jól illeszkedik az EU élelmiszeripari szerkezetébe. Az elsődleges feladat ebben a szektorban nem a méretkoncentráció növelése, hanem az innovációra alapozott termelékenység növelés. A munkaerő olcsóságban rejlő versenyelőny-tartalékaink mára kimerültek, az élelmiszeripar innentől kezdve elsősorban a belső erőforrásokra építkező, hozzáadott-értéknövelő innovációval lesz képes jelentős, nemzetgazdasági szintű termelékenységet elérni. Ebben a fejlesztési koncepcióban a nagy-, közép- és kisvállalatok egyaránt szerepet kaphatnak. A jövőre vonatkozó fejlesztési elképzelések kulcsfontja lehet a helyi fizetőeszköz bevezetésével támogatott gazdaságfejlesztés.⁵

Jegyzetek

1. Tóth, O. & Garay, R. (2012): Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? (Műhelyvita-összegzés). GAZDÁLKODÁS, 56(2), pp. 146–161.
2. Éder, T. (2014): A magyar élelmiszer-gazdaság versenyképességi problémái 2014 közepén. [Online] Available at: http://www.mkt.hu/vgy2014/Eder_Tamas.pdf
3. V. ö. Barna, K., Nagy, M. & Molnár, T. (2007): Egyszerűen statisztika II. feladatgyűjtemény. hely nélkül.: Perfect Kiadó.
4. Csima, F. & Pozsegovics, B. (2011): Trends of HR management of the sugar industry between 2000 and 2010 in EU countries. Regional and Business Studies, 3(1), pp. 713–722.
5. Lásd Varga, J. & Madaras, A. (2013): A helyi pénz kezdeményezésének elméleti alapjai. Acta Scientiarum Socialium, 38. kötet, pp. 45–47.

Felhasznált irodalom

- Barna, K., Nagy, M. & Molnár, T. (2007): Egyszerűen statisztika II. feladatgyűjtemény. hely nélk.: Perfect Kiadó.
- Csima, F. & Pozsegovics, B. (2011): Trends of HR management of the sugar industry between 2000 and 2010 in EU countries. *Regional and Business Studies*, 3(1), pp. 713–722.
- Éder, T. (2014): A magyar élelmiszergazdaság versenyképességi problémái 2014 közepén. [Online] Available at: http://www.mkt.hu/vgy2014/Eder_Tamas.pdf
- Tóth, O. & Garay, R. (2012): Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? (Műhelyvita-összegzés). *GAZDÁLKODÁS*, 56(2), pp. 146–161.
- Varga, J. & Madaras, A. (2013): A helyi pénz kezdeményezésének elméleti alapjai. *Acta Scientarium Socialium*, 38. kötet, pp. 45–47.